

Оксана Докаш

Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

**РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ
СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ЯК РУШІЙНОЇ СИЛИ
УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ТА ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ НА
ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ**

© Докаш О., 2015

На основі опрацювання різнопланової джерельної бази та з використанням широкого спектра спеціально політологічних методів дослідження розкрито стратегічні політичні інтереси сталінського тоталітарного режиму у Західній Україні та Північній Буковині на початковому етапі Другої світової війни. Вказано, що визначальним чинником докорінної зміни політичного устрою західноукраїнського регіону виступав зовнішній фактор – поділ сфер впливу між СРСР і Німеччиною.

Ключові слова: політичний інтерес, політична система, сталінський тоталітарний режим, Західна Україна, Північна Буковина.

Oksana Dokash

**IMPLEMENTATION OF STRATEGIC POLITICAL INTERESTS
OF STALINIST TOTALITARIAN REGIME AS THE DRIVING FORCE
OF THE SOVIET POLITICAL SYSTEM APPROVAL IN WESTERN
UKRAINE AND NORTHERN BUKOVINA AT THE BEGINNING
OF WORLD WAR II: COMPARATIVE ASPECT**

© Dokash Oksana, 2015

Based on the study of a significant and diverse references and using a wide range of scientific and research methods, strategic and political interests of Stalinist totalitarian regime in western Ukraine and northern Bukovina at the beginning of World War II have been studied.

The author assumes that the main driving force that determines the nature and direction of political activity is political interest as the resultant force between distinct political actor, his personal guidance, values, needs, and motivations. However, the motivation of power is only necessary, but not sufficient condition for the functioning of the power mechanism.

According to the article the determining factor of radical change of the political system in western Ukraine was the external factor – the division of spheres of influence between the USSR and Germany. The beginning of the World War II on the 1st of September in 1939 directly touched western lands, which became the scene for competition between the two totalitarian regimes – Nazi Germany and Stalin's Soviet Union. In the summer of 1940 a problem of Northern Bukovina also played an important role in the international diplomatic, military and political dimensions of Central and Eastern Europe.

The author proves that the formation of the temporary governments and management in western Ukraine in September – October 1939, led to a forced formation of the institutional structure of the Soviet political system starting from November 1939, but at the same time, in summer and autumn 1940 in Northern Bukovina Stalin's regime incorporated key elements of the new political system without creating intermediate institutions.

Key words: *political interest, political system, Stalin's regime, Western Ukraine, Northern Bukovina.*

Тема запропонованого дослідження має важливе науково-теоретичне та практичне значення, даючи змогу виявити мотиви, засоби та методи реалізації стратегічних політичних інтересів сталінського тоталітарного режиму на великій частині українських етнічних земель напередодні та в перший рік Другої світової війни. Особливої ваги окреслена проблематика набуває на сьогоднішньому етапі, оскільки вона реалізує протистояння України реваншистській геостратегії В. Путіна загалом та здійснення курсу на ресталінізацію зокрема. Результати дослідження також можуть використовуватись у навчальному процесі під час викладання та запровадження нових політологічних та історичних курсів.

Характеризуючи дослідження, в яких започатковано вирішення наукової проблеми утвердження сталінського тоталітарного режиму у Західній Україні та Північній Буковині, можемо відзначити, що вона належно розкрилася у роботах сучасних львівських [14; 18–19; 26], волинських [2; 16–17] та чернівецьких істориків [20; 30; 32], та одночасно залишається майже поза увагою вітчизняних політологів. На наше переконання, використання політологічної теоретико-методологічної бази загалом та концепту «політичний інтерес» зокрема дасть змогу заповнити прогалини в розумінні ролі та місця Західної України й Північної Буковини у стратегічних планах радянського керівництва на початковому етапі Другої світової війни, його мотивів й механізмів досягнення та не повинно обмежуватись лише загальною характеристикою сталінізму як лівоекстремістського типу тоталітаризму. У цій науковій розвідці вирішуються окремі проблеми, поставлені у попередніх публікаціях [8–9].

Мета роботи – політологічно проаналізувати стратегічні політичні інтереси сталінського тоталітарного режиму у процесі включення Західної України та Північної Буковини до складу Радянської України на початковому етапі Другої світової війни.

Досягнення поставленої мети вимагає виконання таких завдань, як:

- характеристика міжнародно-політичної ситуації в Центральній-Східній Європі періоду підготовки та початку Другої світової війни;
- розкриття дипломатичних інструментів та військових засобів забезпечення вступу Червоної армії в Західну Україну та Північну Буковину;
- виявлення спільних та відмінних інституційно-процедурних інструментів реалізації курсу на включення Західної України й Північної Буковини до складу СРСР.

У вітчизняній науці *інтерес* визначають як відношення, регулятор та детермінатор діяльності певного суб'єкта із вирішення суперечностей двоякого змісту: по-перше, суперечностей між атрибутивними властивостями (потребами, ідеалами, цілями і цінностями) суб'єкта та субстанційними, тобто природними, суспільними та духовними умовами його життєдіяльності; по-друге, суперечності між народом як суб'єктом та іншими історичними суб'єктами щодо природи, суспільства та духовності, керуючись своїми атрибутивними властивостями і користуючись раціональними та ірраціональними шляхами, принципами, формами, методами та засобами [10, С. 9–10].

Для усвідомлення сутності інтересу важливим є розуміння взаємозв'язку потреб і інтересів. Потреба, за визначенням, означає нестаток, необхідність у чомусь для нормального існування особистості, соціальної групи, держави, суспільства загалом. Те, чим може бути задоволена потреба, становить її предмет задоволення. У цьому зв'язку існуюча орієнтація на створення і

засвоєння предмета потреби виступає як інтерес. Вивчення інтересів означає усвідомлення не лише змісту потреб, а й можливих шляхів, форм і засобів їх оптимального задоволення [23, С. 11].

Цілком підтримуємо Л. Радченко щодо того, що в основі політичної діяльності людей знаходяться політичні інтереси, і цим пояснюється, що усе політичне життя суспільства є, по суті, процесом постійного формування і реалізації політичних, економічних, соціальних та інших інтересів. Вони є джерелом і основою політики, у них втілюється узагальнене ставлення їх носіїв до політичної влади, організаційно-управлінського та духовного життя суспільства [25, С. 1].

Головною рушійною силою, яка визначає характер і напрямок політичної діяльності, є політичний інтерес як рівнодійна сила між гендерними, ментальними особливостями політичного актора, його особистими настановами, цінностями, потребами і мотивами. Ядром політичного інтересу є потреба – головне джерело політичної активності [4, С. 7–8].

Звертаючись до дослідження В. Дубініна, можемо в контексті цієї роботи вказати на необхідність виділення інтересів народу щодо форми правління, самоврядування, мовних інтересів, інтересів щодо свободи та менталітету [10, С. 16].

У дослідженнях політичної системи, за О. Боровським, виділяють три порівняно самостійні компоненти режиму та відповідно три рівні його розгляду. Перший рівень (об'єктивний) своїм предметом має фактичну наявність інституціональних структур режиму в усіх сферах суспільства. Значна увага тому повинна приділятися теоретичним методам дослідження. Другий рівень (функціональний) відомий за розглядом процесів функціонування та взаємодії різних компонентів режиму. Тут доречним є використання соціологічних методів дослідження, зокрема, сполучення кількісних та якісних методів щодо визначення стану певних сфер соціуму. Третій рівень (суб'єктивний) своїм предметом акумулює свідомість громадян стосовно дій влади, тобто агентів політичного діяння [3, С. 2].

Переходячи до конкретно-історичного контексту нашої розвідки, можемо цілком погодитись із А. Горбанем, що у 1939 р. на західних і південно-західних теренах України виникло кілька вузлів громадянського протистояння, в основі яких перебував політичний конфлікт двох тоталітарних систем – Німеччини і СРСР [6, С. 14].

Переламний момент у німецько-радянських відносинах наступив у другій половині серпня 1939 р. 19 серпня 1939 року Й. Сталін повідомив А. Гітлерові, що «...в разі нападу Німеччини на Польщу СРСР не тільки не залишиться нейтральним, але й допоможе Німеччині» [28, С. 195–196].

У ніч з 23 на 24 серпня Й. Ріббентроп та В. Молотов у присутності Й. Сталіна та інших представників радянського керівництва підписали договір про ненапад між Німеччиною та СРСР терміном на 10 років. Також був підписаний таємний протокол, де визначалися кордони радянської та німецької «сфер впливу» у Східній Європі «в разі політико-територіальних змін». Фінляндія, Естонія, Латвія та Бессарабія були відведені Радянському Союзові, а Литва – Німеччині. Лінія розмежування на території Польщі мала пролягати по ріках Нарев, Вісла та Сян [7, С. 180–181]. Укладаючи пакт, Й. Сталін був переконаний, що перегравав усіх, а насправді він лише зіграв на руку А. Гітлерові [12, С. 23].

Історики справедливо наголошують, що Пакт Молотова-Ріббентропа був не засобом врегулювання відносин з Німеччиною, а прямою змовою Й. Сталіна та А. Гітлера, спрямованою на переділ Східної Європи, а отже, на нову світову війну. І першим кроком на цьому шляху стала спільна агресія Німеччини та СРСР проти Польщі, закамфльована Москвою під «визволення українців та білорусів» [27, С. 4].

На нашу думку, вступ частин Червоної армії в Західну Україну 17 вересня 1939 р став не тільки реалізацією умов таємного протоколу до радянсько-німецького пакту про ненапад від 23 серпня 1939 р., але й перебранням фактичного контролю над краєм.

Впродовж перехідного періоду владу на місцях повинні були здійснювати тимчасові органи, створення яких ініціювалося у зверненні від 29 вересня 1939 р. командувача Українського фронту

маршала С. Тимошенка, – обласні (воєводські), міські, повітові тимчасові управління та селянські комітети [1, С. 63]. Вважаємо за необхідне наголосити, що якщо останні склалися переважно з місцевих селян-бідняків, то вищі шаблі тимчасового управління очолювали надіслані зі східних областей партійні, комсомольські та радянські керівники.

Проте тимчасові органи влади та управління, фактично сформовані політорганамі Червоної армії, не могли вирішувати питання державного устрою та суспільного ладу краю. Тому, ще не встановивши повного контролю над Західною Україною, радянське керівництво приступило до юридичного оформлення її нового статусу. Детально розроблений план дій у цьому напрямку був затверджений 27 вересня 1939 р. у Москві на засіданні політбюро ЦК ВКП (б) під головуванням Й. Сталіна [13].

Постанова ЦК ВКП (б) від 1 жовтня 1939 р. безапеляційно визначала, що «...ініціативу зі скликання Народних Зборів Західної України і створення Комітету з організації виборів бере на себе тимчасове управління м. Львова» [11, С. 76], тобто фактично створений під керівництвом політорганів Червоної армії локальний інститут тимчасової влади перебирав на себе «народну ініціативу» усього населення Західної України. Промовистим є той факт, що попри існування Комітету з підготовки до Народних Зборів, рішення про визначення дня голосування 22 жовтня 1939 р. та скликання самих Зборів 26 жовтня того самого року було ухвалене Військовою радою Українського фронту [24, С. 3].

1–2 листопада 1939 р. п'ята позачергова сесія Верховної Ради СРСР прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з УРСР. 13–15 листопада 1939 р. позачергова сесія Верховної Ради Української РСР ухвалила закон про прийняття Західної України до свого складу. Прийнятий Верховною Радою СРСР 1 листопада 1939 р. закон передбачав прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки і «возз'єднати тим самим великий український народ в єдиній українській державі» [22, С. 245]. 14 листопада Верховна Рада УРСР одностайно ухвалила закон про прийняття до складу республіки Західної України. Після цього Народні Збори припинили своє існування.

У цьому контексті можемо стверджувати про хронологічну та фактичну синхронність дій сталінського тоталітарного режиму в Західній Україні та Західній Білорусі зі створення тимчасових управлінь, ініціювання скликання та підготовки виборів депутатів Народних Зборів, ухвалення ними рішень про встановлення радянської влади та возз'єднання [21].

4 грудня 1939 р. Президія Верховної Ради СРСР затвердила подання Верховної Ради УРСР про утворення у її складі нових областей [27, С. 36–37].

Влітку 1940 р. питання про приєднання до СРСР Бессарабії та Північної Буковини стало каменем спотикання у стосунках між двома диктаторськими режимами [20, С. 9].

Події, що призвели до включення Північної Буковини до складу Радянської України, на наше переконання, необхідно розглядати у ширшому міжнародному контексті. Зокрема, враховувати, що 15 червня 1940 р. була окупована Литва, в наступні дні додаткові контингенти радянських військ були введені в Естонію і Латвію. Рівно за місяць там були інсценовані «вільні вибори», а 3, 5 і 6 серпня Литва, Латвія і Естонія були прийняті «на їх прохання» до складу СРСР.

26 червня 1940 р. румунському посланникові Г. Давідеску була вручена нота уряду СРСР з вимогою: «1. Повернути Бессарабію Радянському Союзові. 2. Передати Радянському Союзові північну частину Буковини в кордонах, згідно з доданою картою [30, С. 76], оскільки «...уряд СРСР вважає, – зазначалося в ній, – що питання повернення Бессарабії органічно пов'язане з питанням про передачу Радянському Союзові тієї частини Буковини, населення якої в своїй величезній більшості пов'язане з Радянською Україною, як спільністю історичної долі, так і спільністю мови і національного складу» [15, С. 64].

27 червня Уряд СРСР направляє румунському урядові другу ноту. У відповіді румунського уряду зазначалося, що «...для того, щоб запобігти важким наслідкам, які б спричинилися

застосуванням сили та початком воєнних дій у цій частині Європи, румунський уряд змушений прийняти умови евакуації, які визначені у радянській ноті» [5, С. 608].

28 червня 1940 р. частини південної групи військ під командуванням генерала армії Г. Жукова перетнули Дністер, увійшовши в Північну Буковину [29, С. 46].

Приєднання Бессарабії та Північної Буковини до СРСР влітку 1940 р. було складовою частиною реалізації воєнної доктрини радянського керівництва, розробленої у 1930-ті роки, що ґрунтувалася на принципах неподільності Радянського Союзу та «експорту революції» [31, С. 205].

Слідом за частинами Червоної армії на територію Північної Буковини прийшли зорганізовані в Кам'янці-Подільському групи партійного та радянського активу [32, С. 189].

На нашу думку, винятково з метою найшвидшої інтеграції Північної Буковини в загальносоюзний політичний простір та позбавлення міжнародно-політичного значення цієї проблеми, 4 липня 1940 р. ЦК КП(б)У затвердив склад повітових комітетів КП(б)У Радянської Бессарабії і північної частини Буковини [30, С. 78].

Рішенням Президії Верховної Ради УРСР від 4 липня 1940 р. створено Чернівецький повіт, а з північної частини Бессарабії, заселеної переважно українцями, – Хотинський повіт (хоча в СРСР на той час таких адміністративно-територіальних одиниць не існувало) [5, С. 645]. 7 серпня 1940 р. Хотинський повіт Бессарабії і Чернівецький повіти Північної Буковини були об'єднані в Чернівецьку область із центром у м. Чернівці [32, С. 193].

Вже 20 серпня 1940 р. ЦК КП(б)У затвердив склад бюро обласного комітету партії, а Президія Верховної Ради УРСР призначила склад Чернівецького облвиконкому. За цими органами стали утворюватись й інші обласні управлінські структури: суди, прокуратура, адвокатура, міліція, органи освіти, охорони здоров'я, культури тощо [32, С. 191].

Отже, на підставі здійсненого політологічного аналізу можемо стверджувати про те, що хоча Західна Україна та Північна Буковина відігравали помітну роль у східноєвропейській політиці на початковому етапі Другої світової війни, але загалом стали лише інструментом реалізації стратегічних інтересів сталінського тоталітарного режиму. Ставши співучасником збройної агресії Німеччини проти Польщі у вересні 1939 р., керівництво Радянського Союзу на чолі з Й. Сталіном реалізації своїх планів надавало «привабливого» вигляду через формування тимчасових квазіорганів влади та управління, зокрема з лояльного місцевого населення, та лише згодом перейшло до інкорпорації краю у радянську політичну систему. Стосовно ж Північної Буковини, то, використовуючи увесь арсенал дипломатичних засобів та не особливо зважаючи на норми міжнародного права, як держава-агресор, що після війни з Фінляндією 1939–1940 рр. фактично була поставлена за межі міжнародно-політичного та правового простору, СРСР досягнув реалізації деяких зовнішньополітичних стратегічних цілей та відразу ж перейшов до насадження основних структурних елементів власної політичної системи у новому регіоні. Однак не варто применшувати значення включення Західної України та Північної Буковини до складу Радянської України для консолідації українських етнічних територій. Перспективним напрямом подальших політологічних досліджень може стати компаративний аналіз політико-правових аспектів включення Західної України, Північної Буковини та Закарпатської України до складу Радянської України.

1. Бабій Б. М. *Возз'єднання Західної України з Українською РСР* / Б. М. Бабій. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1954. – 195 с. 2. Баран В. К. *Україна: західні землі: 1939–1941 рр.* / В. К. Баран, В. В. Токарський. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с. 3. Боровський О. О. *Політичний режим як об'єкт соціологічного дослідження : автореф. дис. ... канд. соціолог. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології»* / О. О. Боровський ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 16 с. 4. Брехаря С. Г. *Особистість як суб'єкт політики: мотиваційний аспект реалізації політичної влади : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси»* / С. Г. Брехаря ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К.,

2004. – 19 с. 5. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) [Кол. моногр.] / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін.; за заг. ред. В. М. Ботушанського. – Чернівці: Рута, 2005. – 744 с. 6. Горбань А. В. Український самостійницький рух як форма громадянського протистояння і боротьби проти тоталітаризму (вересень 1939 – 1940-ті роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. В. Горбань ; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с. 7. Гриньох Н. В. Міжнародні відносини (від початку ХVІІ ст. до завершення Другої світової війни) / Н. В. Гриньох, В. В. Гулай, Н. Р. Данилиха. – Львів: Ельграф, 2011. – 232 с. 8. Докаш О. Ю. Військово-політичні та міжнародно-правові аспекти визнання Північної Буковини як складової частини УРСР / О. Ю. Докаш // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. пр. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2013. – Вип. 676 – 677. – С. 31–37. 9. Докаш О. Ю. Політика формування та характер місцевих органів влади та управління Західної України (вересень 1939 – червень 1941 рр.): спроба структурно-функціонального аналізу / О. Ю. Докаш // Політологічні та соціологічні студії: зб. наук. пр. – Т. 12. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 302–312. 10. Дубінін В. В. Інтереси народу як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. В. Дубінін ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 32 с. 11. Ковалюк В. Р. До питання про скликання Народних Зборів Західної України / В. Р. Ковалюк // «Актуальні проблеми суспільно-політичного і духовного розвитку в Україні» Вісник Львівського університету. Серія: Суспільні науки. – Вип. 30. – Львів: Світ, 1992. – С. 75–81. 12. Коваль В. С. Радянсько-німецький пакт 1939 р. / В. С. Коваль. – К.: Інститут історії Академії наук Української УРСР, 1989. – 48 с. (Препринт № 11). 13. Когут І. Організація публічного простору врядування у Львові в радянську добу [Електронний ресурс] / І. Когут. – Режим доступу: http://www.archive.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008_2/fail/Kogut.pdf. 14. Кондратюк К. Галичина і Волинь у роки Другої світової війни (1939–1945) / К. Кондратюк. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 160 с. 15. Курило В. М. Історична зумовленість возз'єднання Північної Буковини з Українською РСР / В. М. Курило // Український історичний журнал. – 1983. – № 9 (вересень). – С. 55–66. 16. Кучерепа М. М. Волинь у геополітичних планах СРСР і Німеччини 1939 р. / М. Кучерепа // Друга світова війна і доля народів України: Матер. 2-ї Всеукр. наук. конф., м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р. – К.: Зовнішторгвидав, 2007. – С. 19–34. 17. Кучерепа М. М. Волинь: 1939–1941 рр. / М. Кучерепа, В. Вісин. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 486 с. 18. Литвин М. Сталін і Західна Україна. 1939–1941 рр. / М. Литвин, К. Науменко. – К., 2010. – 80 с. 19. Литвин М. Р. 1939. Західні землі України / М. Р. Литвин, О. І. Луцький, К. Є. Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 152 с. 20. Мандрик М. В. Український геополітичний чинник у зовнішньополітичній стратегії зарубіжних країн: історичний контекст (кінець 1920–1945 рр.): монографія / М. В. Мандрик. – К.: Чернівці: Книги - ХХІ, 2010. – 576 с. 21. Мигун Д. 17 вересня в історії країни: к вопросу о воссоединении Западной Беларуси и БССР в 1939 году [Електронний ресурс] / Д. Мигун. – Режим доступу: http://beldumka.belta.by/isfiles/000167_974625.pdf. 22. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: зб. док. і матер. / упор.: М. І. Панчук, І. Л. Гошуляк та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 560 с. 23. Побочий І. А. Політична боротьба як форма взаємовідносин соціальних сил в умовах утвердження державності сучасної України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. А. Побочий ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2008. – 32 с. 24. Про день виборів // Вільна Україна. Орган Політичного Управління Українського Фронту. – Львів, 1939. – № 12 (6 жовтня). – С. 3. 25. Радченко Л. М. Політичні інтереси: об'єктивно-суб'єктивна детермінація і механізми реалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Л. М. Радченко ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 16 с. 26. Сливка Ю. Україна в Другій світовій

війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти / Ю. Сливка / Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2005. – 52 с. 27. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979: зб. док. і матер. / відп. ред. Д. А. Яремчук. – К.: Наук. думка, 1980. – 545 с. 28. Тетерятник В. Про що нагадав «золотий вересень» живим і неживим землякам нашим / В. Тетерятник // Історія, економіка, політика, ідеологія. – Кн. 3: Україна у Другій світовій війні. – К., 1997. – С. 195–205. 29. Трубайчук А. Україна в європейських відносинах (1918–1941 рр.) / А. Трубайчук // Україна у Другій світовій війні : матер. для навч. закл. – Кн. 3 / Асоціація істориків «Істина» Творчої спілки вчителів України ; ХХ століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. – К., 1997. – С. 9–53. 30. Фостій І. П. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. / І. П. Фостій. – Чернівці: Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», 2004. – 368 с. 31. Хаджирадева В. Операція Червоної армії в Бессарабії та Північній Буковині (28 червня – 5 липня 1940 р.) / В. Хаджирадева // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: Історичні нариси : у 2 кн. – Кн. перша / О. Є. Лисенко, В. В. Стецкевич, А. Айсфельд та ін. – К.: Наук. думка, 2010. – С. 196–207. 32. Холодницький В. Становлення радянських органів влади на території Північної Буковини та Північної Бессарабії / В. Холодницький // Суспільно-політична історія країн Європи в ХХ столітті. – Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2011. – С. 188–211.